

Pierwszy wniosek, jaki z tych danych wynika, jest ten, że włoski, używany w kolebce ludów romańskich, wykazuje najwięcej podobieństw leksykalnych do pozostałych języków romańskich. Z obliczeń przeprowadzonych na językach słowiańskich wynikało, że z pozostałymi językami słowiańskimi najwięcej zbieżności leksykalnych wykazuje polszczyzna⁹.

11. Z tabeli zamieszczonej w poprzednim punkcie wynika także, że w zasadzie im wcześniej jakaś prowincja została zdobyta, tym więcej podobieństw leksykalnych do pozostałych języków romańskich wykazuje język lub języki używane w danej prowincji. Z obliczeń przeprowadzonych na językach słowiańskich w celu rekonstrukcji przedhistorycznych migracji Słowian wynikało, że języki zachodniosłowiańskie wzięte jako całość wykazują więcej podobieństw leksykalnych do pozostałych języków niż języki wschodniosłowiańskie, a te z kolei więcej niż południowsłowiańskie, z czego wniosek, że ekspansja Słowian na wschód poprzedziła migrację na południe. Dane te stanowią zarazem dodatkowy argument przemawiający za zachodnią praojczyzną Słowian¹⁰.

Biorąc pod uwagę te wszystkie ustalenia, nie sposób zlokalizować praojczyzny Słowian gdzie indziej niż w dorzeczu Odry i Wisły. Teza to bynajmniej nie nowa, natomiast nowa jest argumentacja, która się różni od wszystkich dotychczasowych tym, że jest oparta wyłącznie na danych statystycznych, a tym samym jest całkowicie sprawdzalna.

WITOLD MAŃCZAK

KULTURA KRAJÓW POSTKOMUNISTYCZNYCH W OCENACH NIEMIECKICH

I. WSTĘP

Wśród wielu problemów krajów Europy Środkowowschodniej, Wschodniej i Południowowschodniej niemało uwagi badaczy i publicystów niemieckich przyciągają sprawy przemian dokonujących się w życiu kulturalnym i artystycznym owych państw po załamaniu się systemu komunistycznego. Wyrazem tego są liczne publikacje książkowe, materiały publicystyczne w różnych czasopismach naukowych, rozliczne wypowiedzi i opinie w prasie codziennej, radio i telewizji, a także różnorodne imprezy naukowe. Należy podkreślić, że rozważania autorów niemieckich odnoszą się nie tylko do tradycyjnie pojmowanej kultury jako całokształtu życia duchowego, artystycznego i naukowego państw postkomunistycznych. Poszerzają oni problematykę swych studiów o szczególnie ważne dla transformacji ustrojowej w tych krajach zagadnienia kultury politycznej i prawnej. Kwestie te bowiem w zasadniczy

⁹ W. Mańczak, *Nowy argument za zachodnią praojczyzną Słowian*. „Slavia Occidentalis” nr 43/1986, ss. 79-86.

¹⁰ W. Mańczak, *Przedhistoryczne migracje Słowian*. „Die slawischen Sprachen” nr 9/1985, ss. 129-142.

sposób określają ogólną atmosferę polityczno-społeczną, będąc wyznacznikiem przemian ustrojowych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych, tworzą klimat dla zmian formuły życia kulturalnego. Wzajemne oddziaływanie obu czynników – transformacji polityczno-ustrojowej i przekształceń charakteru i roli społecznej kultury, sztuki i nauki jest dla niemieckich znawców problematyki byłych państw komunistycznych wskaźnikiem skali dokonujących się tu przemian. Zarówno postępy w procesie transformacji ustrojowej, jak i zauważalne tu cofnięcie i zwroty ideowo-polityczne tworzą tło dla zmiany funkcji i znaczenia kultury w życiu społeczeństw postkomunistycznych oraz ogólny klimat wokół tych spraw. Klimat ten jest pozytywny, życzliwy tworzeniu demokratycznego, pluralistycznego, otwartego modelu kultury w wypadku postępów procesu demokratyzacji, rozwoju swobód obywatelskich, zanikania totalitarnych pozostałości w koncepcji państwa i społeczeństwa, uwalniania myślenia ludzi od presji przemocy, zniewolenia i bierności polityczno-społecznej. Natomiast klimat niechętny przemianom duchowym i przekształceniom formuły życia kulturalnego i artystycznego powstaje w razie zahamowań procesu transformacji ustrojowej, cofania się w przeszłość ideową, ożywiania starych, skompromitowanych stereotypów w traktowaniu kwestii władzy, roli państwa i partii w życiu społeczeństwa.

II. NIEMIECKIE INTERPRETACJE ZAGADNIENI KULTURY POLITYCZNEJ I PRAWNEJ W PAŃSTWACH POSTKOMUNISTYCZNYCH

W ocenach niemieckich badaczy problematyki rosyjskiej odnoszących się do spraw kultury politycznej Rosji podkreśla się przede wszystkim fakt, że monarchia absolutna panowała tutaj dłużej niż w jakimkolwiek państwie europejskim. Dążenia do stworzenia ustroju konstytucyjnego pojawiły się późno, bowiem pierwsza konstytucja rosyjska powstała dopiero w 1906 r. Po rewolucji przejście władzy przez bolszewików przyniosło zmiany ustrojowe, które ukształtowały nową formę władzy autorytarnej, jaką był sowiecki komunizm i jego stalinowska odmiana. Komunizm stanowił swoistą kontynuację systemu władzy absolutnej, nie pozwalającej na rozwinięcie się struktur demokratycznych w życiu polityczno-społecznym, pluralizmu ideologicznego i swobód obywatelskich, stosując terror i przemoc. Ten model władzy przeniesiony został do wszystkich państw satelickich, kształtując nie tylko ich ustrój i system władzy, lecz także kategorie myślenia politycznego ich społeczeństw w ciągu dziesięcioleci.

Obecnie, po załamaniu się systemu komunistycznego, w państwach postkomunistycznych zapanowała nieograniczona swoboda postaw ideowo-politycznych, wypowiedania zróżnicowanych ocen i opinii we wszelkich kwestiach społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturalnych. Poprzez uwolnione od cenzury i nacisku władz środki masowego przekazu do społeczeństwa docierają pełne, nie ograniczone względami cenzury politycznej opinie i oceny w istotnych, życiowych sprawach. Jednocześnie jednak stały się one również – daje się to zauważyć przede wszystkim w Rosji, Białorusi i innych państwach postsowieckich – głościcielami hasel powrotu do przeszłości komunistycznej, mitu sukcesów i chwały b. ZSRR. Takie treści pojawiły się z dużym natężeniem w rosyjskich mass mediach i propagandzie politycznej zwłaszcza przed wyborami prezydenckimi, stając się wręcz nieodłącznym elementem kampanii

wyborczej. Charakterystyczną cechą dzisiejszej kultury politycznej Rosji jest także wzbieranie fali propagandy skrajnie nacjonalistycznej, szowinistycznej, która podejmując hasła neoimperialne tworzy legendę wielkości narodu rosyjskiego i chwali jego dokonania w przeszłości. Stałym elementem takiej propagandy są hasła antysemickie i opinie wymierzone przeciw niepodległym dziś narodom dawnego imperium sowieckiego. Zdaniem komentatorów niemieckich, ta nieograniczona na pozór niczym swoboda wypowiedzi nie świadczy jednak bynajmniej, że w sferze swobód demokratycznych dokonały się w Rosji istotne przemiany. Konstytucja z 1993 r., a także model sprawowania władzy w tym państwie wskazują, że podstawowym elementem kultury politycznej jest tutaj nadal autokryzys. W centrum systemu władzy stoi prezydent, którego prerogatywy są właściwie nieograniczone, rządzi on krajem z pominięciem wielu zasadniczych instytucji parlamentarnych i samorządowych, za pomocą wydawanych przez siebie dekretów. Duma państwowa jako organ ustawodawczy pełni niewielką rolę stanowiąc przede wszystkim forum ścierania się różnorodnych postaw i poglądów. Znaczenie polityczno-społeczne powstających w Rosji partii politycznych, poza skonsolidowaną i sprawnie funkcjonującą partią komunistyczną, jest dość ograniczone.

Proces europeizacji kultury politycznej w Rosji dokonuje się w stosunkowo nielicznej części społeczeństwa, do szerokich warstw nie dociera w ogóle lub w postaci bardzo zredukowanej i zniekształconej. Parlamentaryzm, który funkcjonuje w tym państwie od momentu przełomu politycznego, w ocenie badaczy niemieckich jest „niepełny” i „nieatrakcyjny”, z ubolewaniem podkreślają, że hasło „nie za wiele demokracji” jest obecnie bardziej popularne w Rosji niż postulat powiększenia zakresu swobód demokratycznych i pluralistycznych struktur władzy. W Rosji zwycięża, co widać wyraźnie, autorytarny system władzy z cechami autokryzysu – stwierdzają autorzy niemieccy, choć podkreślają oni jednocześnie, że nie jest to totalitarny model sprawowania władzy. Uważają również, że nie można oczekiwać szybkiego ukształtowania się w Rosji ustroju społeczno-politycznego analogicznego do dojrzałych demokracji zachodnich i fakt ten należy szczególnie uwzględnić w rozważaniu różnych wątków polityki wobec Rosji oraz stosunków międzynarodowych z tym państwem.

Zagadnieniem wiążącym się ściśle ze zjawiskami kultury politycznej państw postkomunistycznych jest kultura prawna. Autorzy niemieckich studiów poświęconych tym problemom podkreślają, że obecnie wszystkie państwa Europy Środkowo-wschodniej, Południowo-wschodniej i Wschodniej, w tym również Rosja i kraje WNP, opowiadają się za rządami prawa i uznaniem praworządności za podstawowy element życia społeczno-politycznego. Zastosowanie prawnych reguł podziału władzy jest jednak zadaniem ciągle odległym w czasie i trudnym do realizacji. Proces wprowadzenia w życie owych reguł jednak postępuje, acz z różną dynamiką i ze zróżnicowanym natężeniem, różnorodnie kształtuje się również jego instytucjonalne zagwarantowanie. Zdaniem badaczy niemieckich należy tu przede wszystkim uwzględnić oczywisty niejako fakt odmiennych tradycji prawnych utrzymujących się w państwach postkomunistycznych. Państwa Europy Środkowo-wschodniej, jak Polska, Czechy czy Węgry mają stare, bogate tradycje oparcia państwa i jego instytucji na zasadach podobnych do reguł podziału władzy w państwach zachodnioeuropejskich. Nowo powstałe po rozpadzie b. ZSRR niepodległe państwa, zwłaszcza azjatyckie muszą budować swój system państwowo-prawny niejako

od nowa lub unowocześnić go nawiązując do współczesnych światowych norm prawnych. W ustroju komunistycznym, który zdominował całą Europę Wschodnią na dziesięciolecia, system prawny nie był podstawowym czynnikiem decydującym o funkcjonowaniu państwa i społeczeństwa. Monopol na władzę posiadała partia i jej przywódcy. Instytucje prawne działały na ich rozkazy i polecenia, a praworządność była cynicznie i bez żadnych skrupułów łamana. Historycznie rzecz biorąc w państwach wschodnioeuropejskich, tzn. przede wszystkim w Rosji, lecz także w krajach Europy Południowowschodniej istniały odmienne niż na Zachodzie tradycje prawne. Wiązało się to z kulturową i duchową przynależnością tej części Europy do kręgu oddziaływań Bizancjum, gdzie władza świecka i duchowna nie były traktowane równorzędnie i gdzie istotą systemu państwowego była przewaga władzy świeckiej. Ten element nadrzędności władzy świeckiej utrzymywał się tutaj przez całe stulecia, łącząc się w następstwie panowania Tatarów w Rosji, a Turków na Bałkanach z azjatycko-islamskimi tradycjami prawnymi. Wszystkie państwa powstałe na obszarze b. ZSRR pozostawały poza kręgiem oddziaływania zachodnioeuropejskich systemów prawnych i konstytucyjnych, co spowodowało, że autokracja uosobiona w różnych formach monarchii absolutnej, po upadku caratu nie została zastąpiona systemem demokratycznym, lecz totalitaryzmem w postaci ustroju komunistycznego. Niemieccy znawcy tej problematyki podkreślają, że ukształtowane w takich warunkach normy prawne, sposób traktowania instytucji państwa, prawa i władzy nie pozwalają na szybki rozwój w państwach Europy Wschodniej systemu pluralistycznej demokracji. Proces adaptowania norm prawnych, instytucji gwarantujących rozwój i zakorzenienie się tutaj praworządności, a także nowego myślenia o państwie jako uosobieniu prawa trwać będzie jeszcze długo i napotykać będzie na liczne trudności i opory. W żadnym zaś wypadku – zdaniem autorów niemieckich – nie można i nie należy tu stosować zachodnich kryteriów ustrojowo-prawnych.

III. PROBLEMATYKA WSPÓLCZESNEGO ROZWOJU KULTURALNEGO PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWWSCHODNIEJ I POLUDNIOWWSCHODNIEJ

Poniżej omówione zostaną opinie badaczy niemieckich dotyczące zagadnień współczesnej kultury czeskiej i bułgarskiej, a następnie, w oddzielnym rozdziale, ocena dzisiejszej kultury rosyjskiej, która przykuwa szczególną uwagę niemieckich badaczy i publicystów. Odrębne rozważania poświęcić należy sprawom kultury polskiej. Ze względu na specyfikę tych zagadnień, rozległość rozważanej tematyki oraz znaczenie owych analiz dla czytelnika polskiego, niemieckie interpretacje współczesnej kultury polskiej staną się przedmiotem oddzielnych dywagacji.

W studiach poświęconych życiu duchowemu i artystycznemu Czech autorzy niemieccy podkreślają, że w historycznym ujęciu kultura czeska znajdowała się zawsze w kręgu oddziaływań Europy Zachodniej i stanowiła trwałą, twórczą i aktywną część jej kultury i sztuki, promieniującą swymi dokonaniem na liczne kraje, zwłaszcza Europy Środkowowschodniej. Przeżywszy dramatyczny kryzys duchowy po włączeniu Czech do monarchii habsburskiej, który mógł grozić całkowitym wynarodowieniem i zniemczeniem społeczeństwa czeskiego, na przełomie XVIII i XIX w. podjęto dzieło obudzenia i utrwalenia tożsamości narodowej poprzez rozwój języka i kultury. Przez cały XIX w.

dokonywał się proces uwalniania się narodu czeskiego od dominacji duchowej Niemców, który zaowocował pełnym odrodzeniem języka, kultury i sztuki czeskiej nawiązujących do bogatego, własnego dorobku oraz do osiągnięć kultury światowej. Po odzyskaniu niepodległości po I wojnie światowej kultura powstałej wówczas Czechosłowacji otworzyła się szeroko na wpływy zachodnie, zwłaszcza na oddziaływania francuskie i amerykańskie. Wysiedlenie ludności niemieckiej z obszaru Czech i Moraw po II wojnie światowej zakończyło ostatecznie wielowiekowe i owocne – zdaniem autorów niemieckich – dla obu społeczeństw współzycie Czechów i Niemców na tych terenach. Również ludność żydowska Czech, w wielkiej części niemieckojęzyczna, w następstwie eksterminacji hitlerowskiej oraz emigracji, wyłączona została ze społeczeństwa czeskiego. Po przewrocie komunistycznym w 1948 r. niemalą część tego społeczeństwa, ulegającego już przed wojną znacznym wpływom komunistycznym, opowiedziała się za tą ideologią. Do jej wyznawców należała ówczesna elita intelektualno-artystyczna, a także młodzież czeska, znaleźli się wśród nich również późniejsi dysydenci, obecnie znani działacze państwowi i twórcy kultury. Okres stalinizmu i lata późniejsze przyniosły szczególnie brutalne formy tępienia treści narodowych w życiu społeczeństwa czeskiego oraz narzucania sowieckiego modelu kultury i sztuki. Toteż lata sześćdziesiąte i próby stworzenia w Czechosłowacji komunizmu „z ludzką twarzą” zaowocowały narastającą krytyką ustroju i sceptycyzmem społeczeństwa wobec ideologii państwowej, zaś po interwencji sowieckiej w 1968 r. elita intelektualna i artystyczna Czech zerwała zdecydowanie z ideami komunistycznymi. Wobec terroru i prześladowań ze strony władz, w związku z emigracją wielu twórców, a także wycofaniem się artystów i naukowców w sferę emigracji wewnętrznej, życie kulturalne Czechosłowacji uległo swoistemu paraliżowi i dopiero przełom polityczny lat 1989/1990, załamanie się systemu komunistycznego przyniosły zasadnicze, spektakularne zmiany dotyczące jego roli społecznej i funkcji duchowej. Dla wielu czeskich twórców kultury przemiany te były jednocześnie wielką radością i satysfakcją, lecz także nieoczekiwanym szokiem. Było to związane z faktem, iż twórczość ich mogła obecnie wyjść poza ramy narzucanej dotychczas swoistej „prywatności”, stała się odtąd ważnym czynnikiem tworzącym nową formułę życia społecznego i duchowego. Czescy twórcy kultury zostali wystawieni na nieznaną im dawniej presję konkurencji i obowiązujących w nowych układach społeczno-politycznych zasad rynkowych. Zmuszeni zostali do zmierzenia się z prawami wolnego rynku w dziedzinie kultury i sztuki, z koniecznością szukania odbiorców swych utworów, do zabiegania o zabezpieczenie warunków życia i utrzymania swego miejsca w społeczeństwie. Poczucie zagrożenia represjami, prześladowaniami za wyznawane poglądy zostało wyeliminowane, lecz twórcy czescy nie potrafili i nie potrafili nadal uwolnić się od obciążeń atmosfery politycznej okresu komunizmu oddziałującej przez dziesięciolecia na ich życie, na ich myślenie i działania artystyczne. Łączy się z tym dotkliwie przeżywane poczucie zagubienia i bezradności wobec nowej rzeczywistości, nowych problemów twórczych, odmiennych, obcych warunków w jakich przyszło żyć i tworzyć. Przelamywanie owych kompleksów postępuje powoli, a pełne przestawienie się czeskich twórców na nową sytuację życiową i nową rolę społeczną nastąpi dopiero po upływie wielu lat – stwierdzają niemieccy znawcy zagadnień współczesnej kultury czeskiej.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w Bułgarii, gdzie zarówno tradycje kulturalne, duchowe i religijne, jak i oblicze kultury współczesnej jest odmienne

niz w innych krajach postkomunistycznych. Przynależność do kręgu kultury bizantyjskiej, ortodoksyjny typ życia religijnego, rola cerkwi prawosławnej w podbitym przez Turków państwie, wielowiekowa niewola turecka i uleganie wpływowi islamu, wreszcie stosunkowo późne odrodzenie narodowe i odzyskanie niepodległości wytworzyły specyficzny typ duchowości, mentalności i odrębny charakter sztuki bułgarskiej, skądinąd dla wielu narodów bardzo atrakcyjny, bogaty i wartościowy. Okres międzywojenny w Bułgarii cechował się znaczącym rozwojem kulturalnym, występowaniem wielu tendencji artystycznych nawiązujących zarówno do zachodnich koncepcji życia duchowego i artystycznego, jak i do starych, bogatych i płodnych tradycji kultury narodowej. Komunizm, tak jak w innych krajach Europy Środkowowschodniej, Wschodniej i Południowowschodniej, narzucił model kultury i sztuki na wzór sowiecki, przyniósł terror i prześladowania twórców nie chcących się poddać presji ideowo-politycznej ustroju totalitarnego. Upadek władzy komunistycznej w Bułgarii, odzyskanie niepodległości i swobody twórczej rozpoczęły proces przemian w życiu kulturalnym i w sytuacji życiowej twórców kultury, literatury i sztuki. Powstały warunki do pełnej swobody twórczej, nieskrępowanej wymiany ocen i opinii, pojawienia się nowych, nie znanych dotąd w tym kraju tendencji artystycznych. Lecz jednocześnie zaczęły funkcjonować prawa wolnej konkurencji i walki o odbiorcę dzieł literackich, filmowych, teatralnych i plastycznych. Przestały działać instytucje zabezpieczające warunki życiowe twórcom kultury, literatury i sztuki, zwłaszcza tym, którzy oddali swój talent w służbę władz komunistycznych. Swobodę druku i publikowania wykorzystuje się obecnie w Bułgarii do zalewania rynku książkowego najtańszą, bezwartościową, wręcz brukową produkcją wydawniczą. Czytelnicy, publiczność teatralna i kinowa, melomani o ambicjach intelektualnych i o bardziej wysmakowanych wymaganiach kulturalnych stali się dziś w Bułgarii mniejszością, mimo że ich liczba pomalą, lecz stale rośnie, zwłaszcza teatry bułgarskie odnotowują spektakularny wzrost ambitnej intelektualnie publiczności. Brak jednak ognia łączącego dwie odmienne postawy: wysokie wymagania i smak artystyczny z brakiem zainteresowań kulturalnych i zapotrzebowania na sztukę wartościową. W ocenach autorów niemieckich uznano to za charakterystyczne zjawisko w dzisiejszym bułgarskim życiu kulturalnym, występujące w skali „o jakiej mieszkańcy Europy Środkowej nie mają wyobrażenia”. Inteligencja bułgarska i elita intelektualna Bułgarii przyjęły w zdecydowanej większości odzyskaną wolność słowa, swobodę wymiany ocen i opinii z „wielką satysfakcją”, dziś jednak obawiają się one zalewu „odpadowych produktów” cywilizacji zachodniej. Wypowiedzi polityków i działaczy kulturalnych uzasadniają owe zjawiska jako konsekwencję ogólnych przemian ustrojowych, odgrywają – według ocen znawców owej problematyki – „rolę swoistej demokracji zastępczej”. Wielu intelektualistów i twórców bułgarskich uznaje pojawienie się demokracji w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym kraju za „polityczny fenomen” sprzeczny z ogólną sytuacją społeczno-gospodarczą państwa. W przeciwieństwie do państw zachodnich, gdzie demokratyczny system wartości rozwija się równoległe z rozkwitem gospodarczym i wzrostem dobrobytu mieszkańców, w Bułgarii odzyskanie wolności i wprowadzenie norm demokratycznych łączy się – w oczach opinii publicznej – z wyrzeczeniami, niedostatkami, niepewnością jutra. W ocenach różnych autorów, Bułgarzy przyjęli fałszywe założenie, według którego demokracja

musi przynieść natychmiastowy rozwój gospodarczy i dobrobyt społeczny. Tymczasem rzeczywistość bułgarska, w wielu aspektach przeczy takiemu wzajemnemu uwarunkowaniu. Wprowadzeniu norm demokratycznych towarzyszy kryzys gospodarczy, pogłębia się bieda i niedostatek, co w określony sposób dotyka również sfery życia kulturalnego, szczególnie narażonego na następstwa pojawienia się praw wolnego rynku i swobodnej konkurencji. Konsekwencją tego jest radykalizacja postaw ideowych i politycznych społeczeństwa, rosnąca nostalgia za komunistyczną przeszłością, wszechogarniająca frustracja. Bułgarzy uznają, że społeczeństwa europejskie, w tym również mieszkańcy państw postkomunistycznych wykazują zupełny brak zrozumienia dla bułgarskich postulatów, dla ich dążenia do wejścia do wspólnoty europejskiej. Rodzi to ich rozczarowanie dokonującymi się w Europie procesami, poczucie zagrożenia, braku satysfakcji z przemian ustrojowych. Jak podkreślają autorzy niemieccy, znajduje to również swe odzwierciedlenie w mało aktywnym i pełnym frustracji życiu kulturalnym Bułgarii.

IV. ZAGADNIENIA WSPÓLCZESNEJ KULTURY ROSYJSKIEJ

1. SPRAWY OGÓLNE

Współczesna kultura rosyjska przykuwa szczególnie dużo uwagi niemieckich badaczy i publicystów zajmujących się problematyką państw postkomunistycznych. Fakt ten ma wiele przyczyn. Bogate, o światowym znaczeniu tradycje owej kultury, wielcy twórcy rosyjscy, ich dzieła o nieprzemijających, uniwersalnych wartościach, wytyczających drogę rozwoju kultury światowej to ważne czynniki decydujące o żywym zainteresowaniu dzisiejszym życiem duchowym i artystycznym Rosji, jako kontynuacją wielkich dokonań kultury rosyjskiej w przeszłości. Drugim istotnym elementem jest tu znaczenie i rola b. ZSRR w XX-wiecznej historii świata i jego pozycja hegemonia w bloku państw komunistycznych, którym narzucono wypracowany przez władze sowieckie uniformistyczny model tzw. kultury socjalistycznej, co na dziesięciolecia określiło formułę kultury rodzimej tych krajów. Pozostałości owej dominacji duchowej w życiu kulturalnym, proces uwalniania się od niej będący wyrazem niepodległościowych, demokratycznych dążeń społeczeństw postkomunistycznych to zjawiska przyciągające niemalże uwagi autorów niemieckich. Kolejną przyczyną podejmowania przez nich spraw współczesnej kultury rosyjskiej jest fakt, iż przemiany dokonujące się tutaj po upadku komunizmu są niejako modelowym przykładem transformacji ustrojowej i przekształceń życia polityczno-społecznego na całym obszarze byłego imperium sowieckiego oraz wszystkich dawnych państw satelickich. Analiza i interpretacja zjawisk kultury rosyjskiej może więc być ważnym przyczynkiem do śledzenia przemian dokonujących się obecnie w państwach Europy Środkowowschodniej, Wschodniej i Południowowschodniej.

W opiniach autorów niemieckich *glasnost'* jako element przebudowy państwa i społeczeństwa sowieckiego spowodowała, że ujawniony został podstawowy konflikt między systemem władzy w ZSRR a społeczeństwem oraz ukazane zostały konsekwencje owego konfliktu w życiu duchowym mieszkańców tego państwa. Decydujące znaczenie miały tu środki masowego przekazu, które – inaczej niż poprzednio – zostały włączone do akcji

demaskowania sprzeczności między propagandową wizją życia w socjalizmie a jego rzeczywistym wymiarem. Owa nowa funkcja mass mediów w procesie *pierestrojki* determinowała również przebieg przemian w systemie kierowania sowieckim życiem kulturalnym, które zaczęło się stopniowo uwalniać od presji ustroju politycznego już w latach siedemdziesiątych. Przesłanką w wyznaczeniu nowej funkcji kultury w ogóle, a środków masowego przekazu w szczególności, było przeświadczenie władz komunistycznych, że odpowiednio zmodyfikowana formuła ideowa państwa i społeczeństwa narzuci właściwe widzenie spraw politycznych i społecznych, a także wpłynie na uznanie, że przemiany kulturalne są jednym z podstawowych warunków przeprowadzenia reform w ZSRR. W taki sposób niemieccy komentatorzy tłumaczą fakt wyznaczenia mass mediom, nowej, znaczącej roli w przemianach dokonujących się w owym państwie, jeszcze przed upadkiem imperium sowieckiego. W trakcie tych przemian kultura i sztuka mogły stopniowo uwalniać się od narzuconej im służebnej funkcji wobec systemu władzy. Nowa koncepcja życia kulturalnego pozwalała na pełne uczestnictwo życia kulturalnego w przekształcaniach ustrojowych, w ujawnianiu prawdy o istocie komunizmu, w ukazaniu prawdziwego obrazu rzeczywistości sowieckiej. Zwolennicy reform byli świadomi, że niezbędnym warunkiem ich przeprowadzenia jest rozprawa z przeszłością komunistyczną i wprowadzenie nowych kategorii myślenia o państwie, społeczeństwie i władzy. Jednym z ważnych elementów wyłaniających się wówczas wizji przebudowy państwa było ustalenie, na jakim modelu ustrojowym mają się oprzeć reformatorskie dążenia, ścierały się tu różne koncepcje i rozmaite tendencje. W ocenie autorów niemieckich, włączenie środków masowego przekazu do procesu ujawniania istoty komunizmu, naruszania ustalonych poprzednio tabu ideowo-politycznych, poddania radykalnej krytyce różnych przejawów ustroju totalitarnego w okresie *pierestrojki*, ma niezbyt przejrzyste przesłanki i uzasadnienia, bowiem dokonana wówczas „analiza sytuacji gospodarczej i ogólnokrajowej okazała się ostatecznie nieprzydatna w zinterpretowaniu i ocenie rzeczywistości”.

Jednym z ważnych elementów przemian realizowanych w końcu lat osiemdziesiątych w b. ZSRR było określenie roli inteligencji, intelektualistów i artystów w owym procesie. Pojawiła się wówczas tendencja do wyznaczenia tym grupom społecznym nowej, o wiele ważniejszej niż poprzednio, roli polegającej na stworzeniu ogólnej koncepcji reform i wizji dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego państwa. Charakterystycznym bowiem zjawiskiem życia wewnętrznego w Rosji końca lat osiemdziesiątych i początku dziewięćdziesiątych był brak klarownej, pragmatycznej wizji dalszego jej rozwoju, mimo iż ujawniono wszelkie złozone strony systemu komunistycznego, poddano je surowej krytyce i potępieniu.

Poczucie niepewności, zagrożenia, orientowanie się na zaspokojenie elementarnych potrzeb życiowych, utopijne wyobrażenia i błędne oceny rzeczywistości zdominowały postawy wielu środowisk, w tym także intelektualistów i artystów rosyjskich w początkach lat dziewięćdziesiątych.

Zjawiska upadku gospodarczego, załamania się centralnie zarządzanej gospodarki rozdzielczej, hiperinflacji prowadziły do wykształcenia się w Rosji nowych układów społecznych, w których nie miały już znaczenia przywileje partyjne, a o roli i funkcji społecznej decydowało dysponowanie określonymi zasobami finansowymi. Odejście społeczeństwa rosyjskiego od tzw. *duchowności*, która przez wiele lat była ideałem społecznym i optowanie za modelem

życia opartym na posiadaniu majątku było jednym z istotnych zjawisk ideowych tego okresu, a jednocześnie „wielkim rozczarowaniem” dla wielu grup społecznych. Konsekwencją tego był fakt, iż po rozwiązaniu ZSRR, w nowej fazie kształtowania się w Rosji społeczeństwa postkomunistycznego, intelektualiści nie opowiedzieli się jednoznacznie ani za powrotem do dawnych układów polityczno-społecznych, ani za zasadniczymi przemianami ustrojowymi. Znaleźli się wówczas także w zupełnie odmiennej sytuacji życiowej. Dotychczasowe poparcie finansowe państwa dla działalności kulturalnej, naukowej i oświatowej zostało tak radykalnie zredukowane, że pojawiły się dziedziny owej aktywności pozbawione w ogóle środków materialnych.

Dopiero w tym stadium rozwojowym podjęto w Rosji dzieło zdecydowanej likwidacji różnych form podporządkowania kultury władzom partyjnym i państwowym, a także przywrócenia jej pełnej niezależności działań. Jedną z przyczyn były tu zmiany dotyczące roli i znaczenia licznych związków twórczych, które przekształciły się w swoiste związki zawodowe, nie mogące jednak udzielić elementarnej pomocy i zabezpieczeń socjalnych swym członkom. W działaniach tych organizacja zaczęła dominować walka o korzyści materialne i przywileje, zwłaszcza między czołowymi ich działaczami. Zaniechanie podstawowej funkcji kulturalnej związków oraz ich niemoc finansowa prowadziły do coraz większego osłabienia więzi między ich członkami i zanikania poczucia odpowiedzialności za losy tych organizacji.

Wraz z brakiem ogólnie akceptowanej, pluralistycznej, wiodącej idei społecznej, z odrzucaniem przez społeczeństwo pojawiających się utopii ustrojowych, prawie wyłącznie zorientowanie się rosyjskich twórców kultury na kwestie materialne stało się ostatecznie postawą prowadzącą do wyobcowania twórców, ich alienacji społecznej i depresji duchowej. W takiej sytuacji zrozumiałe jest, że obecnie niewielu twórców rosyjskich zainteresowanych jest przeprowadzeniem szczerzej, poważnej dyskusji dotyczącej ogólnych kwestii społeczno-politycznych, demokracji i pluralizmu ideowego, nabrzmiałych problemów moralnych i ideowych. Wyraźnie widoczna jest ucieczka intelektualistów i artystów od zagadnień przyszłości, wielu z nich myśli wyłącznie kategoriami dnia dzisiejszego i interesuje się tylko zapewnieniem sobie odpowiednich warunków życiowych. Inni, bardziej zainteresowani sprawami przyszłości koncentrują się na kwestii realizacji własnych postulatów ogólnych, które mają im zapewnić lepszą pozycję społeczną i materialną.

2. LITERATURA PIĘKNA

W następstwie różnorodnych przemian i procesów zachodzących w Rosji, na początku lat dziewięćdziesiątych twórczość literacka spotkała się tu z poważnymi ograniczeniami finansowymi w zakresie edycji utworów i publicystyki, co zahamowało bujnie rozwijającą się po przełomie politycznym działalność pisarską. Jednocześnie czytelnicy rosyjscy zalani zostali falą zachodnich publikacji, wielokrotnie bezwartościowych ideowo i artystycznie, kształtujących zły smak i niskie wymagania intelektualne. Konsekwencją tych zjawisk stała się dramatyczna dyskusja dotycząca negatywnych w odczuciu twórców następstw *perestrojki* w życiu kulturalnym i literackim Rosji. W owej dyskusji – zdaniem publicystów niemieckich – nikt nie wyraża woli powrotu stosunków sprzed upadku komunizmu, nie chce jednak również szukać wyjścia

z kryzysu czy wskazywać na groźbę chaosu i bezsensu przyjętych przez twórców postaw, świadczących o narastającym braku orientacji duchowej i artystycznej. Dyskusja nad współczesnym obliczem kultury i literatury rosyjskiej i jej przyszłością zamieniła się obecnie we „wszechogarniający, zgodny chór skarg i narzekań”. W owym „chórze” uczestniczą nie tylko intelektualści i artyści rozmaitej proweniencji, ale także różne ich pokolenia. Ton frustracji i braku satysfakcji z dokonujących się przemian wiąże się nie tylko z niedostatkiem materialnym, lecz także z dawnym, pozornie odrzuconym, lecz nadal funkcjonującym modelem kultury, który nie został zastąpiony niczym nowym. Konfrontacja z ciągle zmieniającą się sytuacją społeczną, gospodarczą i kulturalną wywołuje wśród twórców rosyjskich pragnienie uzdrowienia stosunków, wydobycia się z dramatycznych warunków, ustabilizowania zachwianej równowagi. Ucieczki od problemów życiowych poszukuje się w ezoteryce, mistyce, w podejmowaniu tematyki religijnej lub w tworzeniu konserwatywnych lub nacjonalistycznych programów ideowych. Pisarze, nieraz znani i cenieni, którzy związani byli z dawnym systemem władzy i jego ideologią stracili swe miejsce i funkcję w życiu społecznym Rosji, nie wzięli także udziału w rozpoczętym przed dziesięciu laty procesie przekształceń ustrojowych i reform społeczno-gospodarczych. Toteż wielu z nich trafiło ostatecznie do różnego typu środków masowego przekazu, nie podejmując się jednak wyjaśnienia i interpretacji zachodzących w Rosji przemian. Wielu twórców, którzy w okresie komunizmu wyemigrowali na Zachód lub wycofali się do podziemia kulturalnego, a których utwory wniosły do dyskusji społecznej w b. ZSRR niepodważalne wartości ideowo-moralne, nie próbuje obecnie interpretować rzeczywistości rosyjskiej, a funkcję tę przejęła szeroko pojęta publicystyka. Splot tych wszystkich zjawisk i uwarunkowań spowodował, że ani twórczość publicystyczna pisarzy rosyjskich, ani literatura piękna nie odpowiada zarówno na wyzwania nowej rzeczywistości, jak i na zapotrzebowania kulturalne i socjopsychologiczne społeczeństwa. Zabroniona poprzednio, krążąca w samizdatkach lub drukowana za granicą dysydencka literatura rosyjska spotkała się z ogromnym, acz krótkotrwałym zainteresowaniem opinii publicznej po upadku władzy sowieckiej. Utwory Solżenicyna, najbardziej znanego autora z tego kręgu są obecnie dla wszystkich dostępne. Lecz zdaniem znawców niemieckich, okres wielkiej popularności jego twórczości i podziwu dla jego postawy moralnej już minął; niedawno zawieszono jego cotygodniowe wystąpienia radiowe. Dawna solidarność pisarzy – przeciwników dawnego reżimu już nie istnieje. Twórcy ci prowadzą dziś wielorakie spory literackie i ideowe, zarzucając sobie liczne wady i błędy. W ocenie badaczy tych zagadnień „zdumiewa porażająca nietolerancja w stosunku do odmiennych postaw i opinii”, panująca obecnie w środowisku pisarzy rosyjskich, wśród których występuje „nieprawdopodobne wymieszanie wielkiej powagi i gotowości do wzajemnej pomocy, z brakiem odpowiedzialności oraz agresji”, okazywane w polemikach literackich i sporach artystycznych, czego następstwem jest wszechstronny chaos i zamieszanie ideowo-twórcze.

Rosyjskie wydawnictwa literackie zyskały wiele w pierwszych latach przemian ustrojowych, podejmując ważne zadanie szybkiego opublikowania dawniej cenzurowanych lub zabronionych tekstów. Jednak później, w następstwie rosnącej inflacji, zawieszono wiele edycji oraz wydawanie wielu czasopism literackich, a nakłady utworów literatury pięknej rekordowo zmalały.

Liczba czytelników zaczęła szybko maleć, czego przyczyną jest zarówno pełna dostępność i zróżnicowanie informacji i komentarzy dostarczanych przez środki masowego przekazu, jak i ogromny skok cen nowych publikacji.

Jak piszą komentatorzy niemieccy – należy jednak oczekiwać, iż wkrótce pojawi się nowa literatura rosyjska odpowiadająca zapotrzebowaniu społecznemu, wolna od obecnych kompleksów i dawnych obciążeń. Na rynek wydawniczy wchodzi młodzież, utalentowani autorzy, czego oznaką jest pojawiająca się coraz większa liczba nowych, niewielkich pism literackich i almanachów pisarskich publikujących utwory owych autorów, nawiązujących swym pisarstwem do najlepszej tradycji literatury rosyjskiej.

3. SZTUKI PIĘKNE

Wszystkie wskazane wyżej negatywne zjawiska w życiu kulturalnym Rosji występują również w twórczości plastycznej. Upadek związków twórczych, brak pomocy finansowej ze strony państwa, chaos ideowo-artystyczny to podstawowe determinanty obecnego rozwoju sztuk pięknych w Rosji. Niemniej, już w końcu lat osiemdziesiątych powstał tutaj legalny rynek dziełami sztuki, który to fakt stał się jednym z ważnych warunków ożywienia zainteresowań opinii publicznej twórczością plastyczną. Jego stworzenie i funkcjonowanie należy więc ocenić jako pozytywny czynnik wpływający na rozwój sztuki rosyjskiej. Z drugiej jednak strony, sztuki piękne w Rosji nie zareagowały znacząco na dokonujące się w państwie przemiany. Trwają one na dawnych pozycjach artystycznych, toteż nie można powiedzieć, że wraz z transformacją ustrojową wyłoniła się nowa sztuka rosyjska, podejmująca nowe idee oraz stosująca odmienny warsztat artystyczny. Na fakt ten nie miało większego wpływu uprawianie różnych form sztuki nowoczesnej czy awangardowej przez niektórych artystów rosyjskich jeszcze przed przełomem politycznym. W ciągu ostatnich 2-3 lat w Rosji pojawiły się nowe prądy artystyczne, nawiązujące do dorobku własnej sztuki awangardowej z lat dwudziestych i trzydziestych oraz do różnych prądów sztuki światowej XX w. Dzieła plastyczne tego typu są obecnie dostępne bez ograniczeń publiczności rosyjskiej, wpływając na kształtowanie się odmiennego smaku artystycznego i nowych form odbioru sztuki. Charakterystyczną cechą współczesnej sztuki rosyjskiej jest współlistnienie, a nawet rywalizowanie między odmiennymi szkołami myślenia artystycznego i różnymi formami odbioru sztuki przez opinię publiczną.

Kolejnym, ważnym zagadnieniem współczesnej twórczości plastycznej w Rosji jest nabrzmiała kwestia jej finansowania. Brak pomocy państwowej, niewielki na razie rynek dziełami sztuki i niezabieganie o odbiorcę nie wpływają jednak na fakt, że konkurencja między różnymi szkołami artystycznymi, a także indywidualnymi twórcami jest mało zauważalna. Innym czynnikiem sprzyjającym takiej sytuacji jest brak fachowej krytyki artystycznej, która kształtowałaby zainteresowania plastyczne społeczeństwa, interpretując zjawiska artystyczne i wpływając na ich odbiór. Z powodu ograniczeń finansowych maleje liczba rosyjskich czasopism artystycznych, utrudniony jest również ich kolportaż, co także wpływa na brak odpowiedniego odbioru sztuki. Zmniejsza się liczba zwiedzających wystawy plastyczne, mimo że jest to

obecnie najczęściej wykorzystywana i ogólnie dostępna forma kontaktu twórców z odbiorcami ich dzieł. Zdaniem komentatorów niemieckich, postulatem chwili jest więc normalizacja sytuacji w zakresie twórczości plastycznej w Rosji. Zmiany jakie nastąpiły w życiu i działalności twórczej artystów rosyjskich dotknęły ich wszystkich. Z jednej strony uzyskali oni wolny od cenzury, swobodny i szeroki dostęp do publiczności, z drugiej zaś strony są całkowicie nieprzygotowani do nowej sytuacji życiowej, odmiennych uwarunkowań. Jednym z czynników wpływających na pogorszenie się ich sytuacji jest powstanie w Rosji konkurencyjnego rynku pseudosztuki, na którym różni hochsztaplerzy zbijają wielkie majątki, zyskując przy tym dotacje państwowe oraz wykorzystując oficjalne kontakty zagraniczne do robienia interesów na rynku zachodnim. Na rosyjskim rynku sztuki brak potencjalnych, prywatnych nabywców dzieł sztuki. Wpływa na to ogólne zubożenie społeczeństwa, natomiast warstwa nowobogackich, z reguły pozbawiona smaku i doświadczenia, korzysta przede wszystkim z usług rynku pseudoartystycznego. Niemieccy autorzy piszący o tych sprawach stwierdzają, iż wszystkie te uwarunkowania decydują o tym, że sztuka w Rosji rozwija się obecnie bardzo powoli i przypadkowo, napotykać na liczne trudności i coraz to nowe zagrożenia egzystencjalne. Trudno więc mówić o jakimś zdecydowanym przełomie we współczesnej sztuce rosyjskiej, zarówno w sferze ideowo-treściowej, jak i w zakresie warunków życia i twórczości artystów. Należy raczej mówić o załamaniu się dążenia do normalizacji sytuacji ogólnej sztuk pięknych, do uporządkowania stosunków w zakresie poparcia państwowego dla artystów, czego następstwem są rosnące frustracje środowiska plastyków, ich obojętność wobec zachodzących zmian ustrojowych w Rosji, a także narastająca dezorientacja ideowa i artystyczna.

4. TWÓRCZOŚĆ FILMOWA

Relatywnie szybko i aktywnie zareagował na nowe możliwości twórcze, stworzone przez transformację ustrojową w Rosji, związek filmowców. Przemiany strukturalne w jego kierownictwie w 1986 r. zaowocowały powstaniem wielu filmów dokumentalnych, podejmujących ważne, historyczne i aktualne problemy polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne. Zdecydowanie nowym akcentem w owym nurcie filmów dokumentalnych było podjęcie wątku ujawniania i demaskowania przestępstw wobec państwa i społeczeństwa dokonywanych przez aparat władzy, wskazywania przyczyn i winnych tragedii ogólnonarodowej, jak również analiza sytuacji społeczno-gospodarczej w ówczesnym ZSRR. Reżyserzy filmowi szybko i umiejętnie wykorzystywali okazje skomercjalizowania dostępnych im środków technicznych oraz licznych studiów filmowych. Wielu z nich zatrudniło się w telewizji komercyjnej oraz przy produkcji filmów dla producentów zachodnich. Uznać więc można, że proces przemian w dziedzinie rosyjskiej twórczości filmowej rozpoczął się od pojawienia się nurtu rozliczeniowego w filmie dokumentalnym, a jego następną fazą była realizacja postulatu finansowego zabezpieczenia dalszej produkcji filmowej. Zdaniem autorów niemieckich, tendencja ta przyniosła również skutki negatywne, bowiem w następstwie różnorodnych czynników, niektóre komórki rosyjskiego związku filmowców zostały wykorzystane „w wielkiej skali do prania brudnych pieniędzy”.

W ostatnim okresie (lata 1994 - 1995) doszło tu jednak do pewnej równowagi między spełnianiem przez film rosyjski ogólnej funkcji kulturalnej, a jego komercjalizacją, niemniej nie można nadal mówić o ukształtowaniu się normalnych stosunków w zakresie twórczości filmowej w Rosji.

5. NAUKA I SZKOLNICTWO WYŻSZE

Odmienne przedstawia się sytuacja rosyjskiego szkolnictwa wyższego i badań naukowych w Rosji. W ogólnej jej ocenie i w podsumowaniu przemian, jakie dokonały się w systemie wyższych uczelni oraz w zakresie finansowania działalności naukowej autorzy niemieccy wskazują na dwa ważne czynniki kształtujące współczesne oblicze nauki rosyjskiej. Pierwszy z nich to typowe obecnie dla wszystkich dziedzin działalności kulturalnej ogólne zubożenie i niedostateczna pomoc finansowa państwa. Drugi zaś czynnik, zasadniczo odmienny, to zarysowująca się tu niezależność materialna związana z komercjalizacją nieruchomości i majątku uczelni i instytutów badawczych, a także po części z wprowadzeniem opłat za studia pobieranych od studentów. Stosunkowo wolno następuje odnowa studiów humanistycznych, która przechodzi dopiero fazę wstępną. Spektakularnie widoczne zmiany zachodzą w dziedzinie studiów ekonomicznych, prawniczych i administracyjnych, które to studia spotykają się obecnie z dużym zainteresowaniem studentów i które w wielu wypadkach są niezależne finansowo od państwa. Dla dokonania istotnych przemian w formule studiów humanistycznych i społecznych, funkcjonujących w okresie panowania w Rosji komunizmu pod silną presją ideowo-polityczną, niewystarczające są kadry odpowiednio przygotowanych wykładowców, wolnych od duchowych obciążeń minionej epoki. Ogólnie stwierdzić można, że postulaty zreformowania działalności szkół wyższych formułowane z jednej strony przez władze uczelni i kadry ich wykładowców z drugiej, różnią się zasadniczo. Autorzy niemieccy, piszący o tych sprawach, wiążą ten fakt z wieloletnim konfliktem między owymi grupami interesów, jaki panował na uczelniach rosyjskich jeszcze w okresie sowieckim. Niezależnie od tego, podobnie jak we wszystkich innych formach działalności społeczno-kulturalnej w Rosji, także w dziedzinie nauki i szkolnictwa wyższego inicjatywy odnowy i reform pojawiają się zwykle wtedy, gdy mają one przynieść polepszenie warunków pracy i sytuacji materialnej naukowców oraz wykładowców uczelni.

V. PODSUMOWANIE

Dla badaczy i publicystów niemieckich kultura europejskich krajów postkomunistycznych to kompleks trzech sfer życia społecznego: kultury politycznej, prawnej i duchowej. Wszystkie one tworzą zespół zjawisk, które są funkcją przemian społeczno-politycznych wynikających z przełomu ustrojowego, jaki dokonał się w owych krajach po upadku systemu komunistycznego. Konsekwencją tego przełomu jest zasadnicza zmiana ustroju politycznego – powrót do zasad demokracji, praworządności, pluralizmu, poszanowania wolności w wymiarze społecznym i indywidualnym. Są to także istotne przemiany w systemie prawa i jego egzekwowania, struktura władzy i model jej sprawowania oparte zostały na normach i regułach prawnych. Te wszystkie przekształcenia w życiu polityczno-społecznym krajów postkomunistycznych

tworzą warunki dla transformacji w sferze kultury duchowej i artystycznej. Stała się ona dziś domeną burzliwych i szerokich przemian aktywności literackiej, artystycznej i naukowej, jej cechą jest obecnie przyswajanie swobodnego, pluralistycznego i otwartego na dorobek kultury światowej modelu tych działań. W kulturze, literaturze, sztuce i nauce owych państw pojawiły się nowe, nieznane dotąd nurty ideowe, szkoły i koncepcje twórcze, które szybko nadrabiają lata braku swobody, izolacji duchowej, dominacji kultury sowieckiej. Wszystkie te zjawiska autorzy niemieccy oceniają jako bezdyskusyjnie pozytywny element rzeczywistości krajów postkomunistycznych, zapowiedź ich przyszłego rozkwitu kulturalnego. Równocześnie jednak zwracają oni uwagę na negatywne elementy przemian w sferze kultury owych krajów: na zmniejszenie, a nieraz brak pomocy państwowej dla twórców i intelektualistów, na pojawienie się brutalnych praw rynku, konkurencji i walki o odbiorcę różnych form kultury i sztuki, do których to zjawisk nie są oni przygotowani i nie akceptują ich. Wpływa to ujemnie na ogólną atmosferę panującą w środowiskach twórczych, ich następstwem jest zniechęcenie i bierność, frustracje, dezorientacja ideowa i społeczna. W ocenach niemieckich obraz kultury poszczególnych europejskich krajów postkomunistycznych jest bardzo zróżnicowany: obok rozkwitającego i bogatego w niektórych państwach życia kulturalnego, w innych rozwija się ono pomału, chaotycznie, zdeterminowane jest wieloma negatywnymi czynnikami. Stąd w opiniach tych dominuje daleko idąca niepewność co do przyszłego kształtu, charakteru i roli społecznej kultury i sztuki owych państw.

TADEUSZ SEWERYN WRÓBLEWSKI

BIBLIOGRAFIA

- R. Ahlberg, *Kritik des „russischen Verstandes“*. In memoriam Iwan Petrowitsch Pawlow. „Osteuropa” z. 1/1995, ss. 22-32.
- J. Besters-Dilger, *Die russische Presse im Wandel*. „Osteuropa” z. 2/1996, ss. 109-118.
- I. Bock, *Kulturpolitik und Kulturministerium in einem demokratischen Staat entbehrlich? Anmerkungen zu einer aktuellen tschechischen Debatte*. „Osteuropa” z. 8/1996, ss. 791-800.
- K. Eimermacher, *Rußland: Kultur im Umbruch*. „Osteuropa” z. 3/1996, ss. 211-224.
- Gesellschaft im Wandel. Gesellschaftliche Prozesse in Osteuropa im Vergleich*. Red. H. König, „Osteuropa” z. 9/1995, ss. 833-853.
- A. Gotzes, *Theater im Moskau der neunziger Jahre*. „Osteuropa” z. 7/1995, ss. 595-615.
- W. Kasack, *Ende der Emigration? Zur Lage der russischen Schriftsteller der dritten Welle im Jahre 1994*. „Osteuropa” z. 4/1995, ss. 315-328.
- K. Kasper, *Das literarische Leben in Rußland 1993*. „Osteuropa” z. 12/1994, ss. 1132-1145.
- K. Kasper, *Das literarische Leben in Rußland 1994*. „Osteuropa” z. 11/1995, ss. 987-1003.
- P. Kirkow, *Regionale Besonderheiten systemischer Transformation in Rußland, Polen und Bulgarien. Eine Dreiländerstudie*. „Osteuropa” z. 2/1995, ss. 120-133.
- Kultur im nachkommunistischen Europa – Wandel und Wiederkehr. Jahrestagung 1995 der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde*. Red. H. König, „Osteuropa” z. 3/1996, ss. 286-291.
- R. Lindner, *Die Väter Solshenizyns. Bemerkungen zum russischen Konservatismus in Geschichte und Gegenwart*. „Osteuropa” z. 12/1994, ss. 1101-1116.
- K. D. Martinsen, *Václav Klaus und die politische Stabilität in der Tschechischen Republik*. „Osteuropa” z. 11/1994, ss. 1057-1069.

- R. Milev, *Veränderungen in der bulgarischen Medienlandschaft. Zur Entwicklung von Presse und elektronischen Medien im postkommunistischen Bulgarien*. „Osteuropa” z. 7/1994, ss. 683 - 697.
- P. Moissi, *Zur aktuellen Kulturpolitik der Rußländischen Föderation*. „Osteuropa” z. 6/1996, ss. 565 - 581.
- G. Simon, *Zukunft aus der Vergangenheit. Elemente der politischen Kultur in Rußland*. „Osteuropa” z. 5/1995, ss. 455 - 482.
- Umgang mit Freiheit. Literarischer Dialog mit Polen*. Red. B. Chrzastowska, H. D. Zimmermann. Berlin 1994, s. 250.
- Z. Wilkiewicz, *Die polnische Gesellschaft, ihre Intellektuellen und Schriftsteller in vier Essays*. „Osteuropa” z. 7/1995, ss. 627 - 637.

POLSKA W POLITYCE BEZPIECZEŃSTWA REPUBLICI FEDERALNEJ NIEMIEC

Historyczny zwrot, jaki dokonał się pod koniec lat osiemdziesiątych w światowej polityce przyniósł Niemcom nie tylko zjednoczenie, lecz zdecydowanie zmienił ich sytuację polityczną i militarno-strategiczną. Zakończyła się trwająca bez mała pół wieku konfrontacja Wschód-Zachód. Niemcy – była RFN i NRD – przestały być państwami frontowymi wzdłuż „żelaznej kurtyny”, ich terytorium nie leży już w zasięgu strategicznej ofensywy lub przeciwwuderzenia wojsk Układu Warszawskiego i NATO, a na mapach wojskowych planistów przestały być zaznaczane jako obszar dogodny dla przeprowadzenia rozstrzygającego starcia między dwoma blokami wojskowymi. W wymiarze politycznym – jak nigdy w swej dotychczasowej historii – Niemcy posiadają przyjazne stosunki i powiązania ze wszystkimi sąsiadami. Pozytywny rozwój sytuacji otworzył szansę nowego ukształtowania europejskiej „architektury bezpieczeństwa”, w czym Niemcy chcą i powinny aktywnie uczestniczyć.

Niemcy znów są tym, czym były kiedyś – centralną potęgą w Europie i stosunkowo najsilniejszym narodem o największym potencjale gospodarczym. „Nowa” Republika Federalna obejmuje niemal jedną czwartą ludności Wspólnoty Europejskiej i wypracowuje jedną trzecią produktu społecznego brutto¹. Centralne położenie Niemiec w Europie jeszcze bardziej zyskało na znaczeniu po 3 października 1990 r.; włączenie obszaru byłej NRD i przesunięcie wschodniej granicy państwa średnio o trzysta kilometrów na wschód spowodowało, iż Republika Federalna stała się krajem tranzytowym między Wschodem a Zachodem oraz między Skandynawią i rejonem Morza Śródziemnego. Ponadto, jako pełnoprawny członek Unii Europejskiej i NATO, jest pomostem łączącym Zachód z państwami Europy Środkowej i Wschodniej.

Mimo swego geograficznie centralnego położenia Republika Federalna jest jednocześnie najbardziej na wschód wysuniętym państwem Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego, graniczącym bezpośrednio z państwami, w których w ostatnich latach zaszły fundamentalne procesy zmieniające systemy społeczno-polityczne, gospodarcze i wojskowe. Wymusiło to konieczność całkowitej przebudowy niemieckiej polityki bezpieczeństwa z punktu widzenia żywotnych interesów na Wschodzie.

¹ A. Pradetto, *Europa po rewolucji. Wschód i Zachód wobec odwiecznych wyzwań*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1993, s. 19.